

प्रकरण ॥

**कॉर्पोरेट गव्हर्नन्स
आणि नियोजन**

प्रकरण II

कॉर्पोरेट गव्हर्नन्स आणि नियोजन

2014-21 या कालावधीत, महाराष्ट्र शासनाने 15 पैकी सात सदस्यांची महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या मंडळावर नियुक्ती केली नव्हती. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या मंडळाने जमीन वाटप, भाडेपट्टा अधिमूल्य/हस्तांतरण शुल्क/मुदतवाढ शुल्क आकारणे आणि खाजगी पार्टीच्या नावे पोट-भाडे शुल्क आकारणे या प्रकरणांमध्ये विद्यमान नियम/धोरण डावलणारे आर्थिक परिणाम असलेले महत्त्वाचे निर्णय घेतले. प्रत्येक प्रकरणाच्या आधारावर नियम/ धोरणांमध्ये शिथिलता, पारदर्शकतेचा अभाव आणि निर्णय घेण्यामध्ये आणि प्रशासनामध्ये मनमानी आणली-ज्यामुळे सार्वजनिक तिजोरीचे नुकसान झाले.

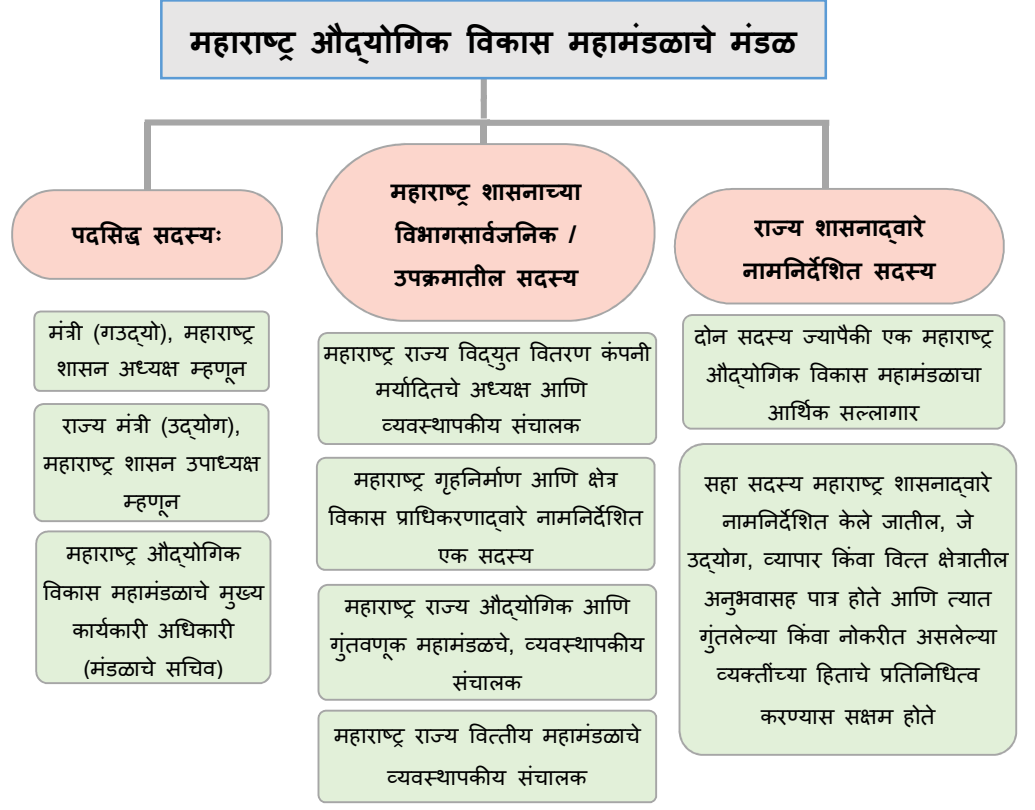
महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने राज्य औद्योगिक धोरणामध्ये ठरवून दिलेल्या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी कोणताही कार्यक्रम/योजना तयार केली नव्हती. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाकडे औद्योगिक क्षेत्रांमध्ये भूसंपादन, विकास आणि वाटप उपक्रमांसाठी साध्य करावयाच्या भौतिक उद्दिष्टांचा तपशील असणारी एक परिप्रेक्ष्य योजना देखील नव्हती. अशा प्रकारे, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचे भूसंपादन आणि औद्योगिक विकास उपक्रम पद्धतशीरपणे आणि सर्वसमावेशक योजनेतून उदयास आले नाहीत. कोणत्याही भौतिक लक्ष्यांच्या अभावी, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या कामगिरीचे मूल्यांकन करण्यासाठी कोणतेही मापदंड नव्हते.

2.1 कॉर्पोरेट गव्हर्नन्स

महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियमाच्या कलम 3 (2) नुसार, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ ही शाश्वत उत्तराधिकार असलेली संस्था असेल. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियमाच्या कलम 4 नुसार, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास मंडळामध्ये आलेख 2.1 मध्ये दर्शविल्याप्रमाणे 15 सदस्य (येथे मंडळ² म्हणून संदर्भित) असतील.

² महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियमानुसार मंडळाला परिभाषित केलेले नाही, तथापि, एमआयडीसी द्वारे सदस्यांच्या बैठकांना मंडळाच्या बैठका म्हणून संबोधले जात आहे.

आलेख 2.1 महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या मंडळाची संरचना

लेखापरीक्षणात खालील क्षेत्रांमध्ये प्रभावी कॉर्पोरेट गव्हर्नन्सचा अभाव दिसून आला:

सदस्यांची नियुक्ती न करणे

2.1.1 2014-21 या कालावधीत, मंडळात फक्त आठ³ सदस्य होते. इतर सात सदस्यांची (सहा सदस्य महाराष्ट्र शासनाद्वारे आणि एक सदस्य महाराष्ट्र औद्योगिक विकास मंडळाचा आर्थिक सल्लागार म्हणून नामनिर्देशित केले जातील) मंडळावर नियुक्ती करण्यात आली नव्हती. हे लक्षात घेण्यासारखे आहे की महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियमाच्या कलम 9 मध्ये असे नमूद केले आहे की महाराष्ट्र औद्योगिक विकास मंडळाच्या सदस्याची कोणतीही रिक्त जागा शक्य तितक्या लवकर भरली जाईल, ज्याची खात्री केली गेली नाही.

³ अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, एमआयडीसी चे मुख्य कार्यकारी अधिकारी; प्रधान सचिव (उद्योग), महाराष्ट्र शासन; महाराष्ट्र राज्य विद्युत वितरण कंपनी मर्यादित चे अध्यक्ष आणि व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र गृहनिर्माण आणि क्षेत्र विकास प्राधिकरणाचा नामनिर्देशित सदस्य आणि महाराष्ट्र राज्य औद्योगिक आणि गुंतवणूक महामंडळ मर्यादित आणि महाराष्ट्र राज्य वित्तीय महामंडळाचे व्यवस्थापकीय संचालक.

महाराष्ट्र शासनाने त्यांच्या उत्तरात म्हटले (डिसेंबर 2021) की महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या सदस्यांच्या नियुक्तीसाठी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियमातील तरतुदीनुसार कार्यवाही केली जाईल.

शिफारस क्रमांक 1: महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या मंडळाच्या सदस्यांच्या रिक्त जागा विलंबाशिवाय भरल्या जातील याची महाराष्ट्र शासनाने खात्री करावी.

निश्चित केलेली धोरणे आणि विनियमांना डावलणारे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचे निर्णय

2.1.2 महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियम, 1961 च्या कलम 64 (1) नुसार राज्य शासनाच्या पूर्व मान्यतेने महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ या अधिनियमाची उद्दिष्टे पार पाडण्यासाठी, या अधिनियमाशी आणि त्या अंतर्गत बनविलेल्या नियमांशी सुसंगत नियमन बनवू शकते. त्यानुसार, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने महाराष्ट्र शासनाच्या पूर्व मान्यतेसह (जानेवारी 1975) महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियम, 1961 च्या कलम 64 (1) अन्वये प्रदान केलेल्या अधिकारांचा वापर करून महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ भूखंड विल्हेवाट विनियम, 1975 (MIDC DLR) तयार केले, जे राज्य सरकारने महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला हस्तांतरित केलेल्या किंवा त्यांच्या ताब्यात ठेवलेल्या सर्व जमिनींना लागू होते. पुढे, MIDC DLR च्या नियमन 35 नुसार महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ या नियमनांखालील त्यांचे कोणतेही अधिकार, मुख्य कार्यकारी अधिकारी किंवा इतर कोणत्याही अधिकाऱ्याला कार्यक्षमतेने कार्य करण्यासाठी आणि अधिनियमाची उद्दिष्टे साध्य करण्याच्या उद्देशाने सोपवू शकते.

एमआयडीसी डीएलआर च्या तरतुदीनुसार, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने वेळोवेळी निश्चित केल्यानुसार अधिमूल्य/शुल्कांच्या वसुलीवर महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला भूखंड वाटप (नियमन 8 आणि 12) आणि भूखंडधारकाला हस्तांतरण/पोट-भाड्याने (नियमन 29) देण्यासाठी परवानगी देण्याचे अधिकार दिले होते. तसेच, भूखंडधारकाने भाडेपट्ट्याने दिलेल्या कराराच्या कोणत्याही अटी व शर्तीचे उल्लंघन केल्यास भूखंडाचा ताबा पुन्हा घेण्याचा अधिकार महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला होता (नियमन 17). या संदर्भात, MIDC ने विविध धोरण परिपत्रके जारी केली होती, ज्याद्वारे मुख्य कार्यकारी अधिकारी/सह मुख्य कार्यकारी अधिकारी/उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी/प्रादेशिक अधिकाऱ्यांना (त्यांच्या अध्यक्षतेखाली स्थापन केलेल्या

समित्यांसह) जमिनीचे वाटप करणे आणि निर्धारित अटींची पूर्तता आणि विहित अधिमूल्य/शुल्क आकारणी/वसुली करण्याच्या अधीन राहून भूखंडधारकाला हस्तांतरण/पोट-भाड्याने देणे/कालमर्यादा मुदतवाढीची परवानगी देण्याचे अधिकार देण्यात आले होते.

लेखापरीक्षेच्या निदर्शनास आले की जमीन वाटप, अधिमूल्य/हस्तांतरण शुल्क/मुदतवाढ शुल्क आकारणे आणि पोट-भाडे शुल्क आकारणे, या प्रकरणांमध्ये विद्यमान नियमांना/धोरणांना डावलणारे आर्थिक परिणाम असलेले महत्त्वाचे निर्णय महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचे मंडळ तसेच अध्यक्ष आणि मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी घेतले, ज्यामुळे विविध खाजगी पार्टीजना अवाजवी फायदा झाला. परिच्छेद 4.2.5, 4.2.7, 4.2.9, 5.1.1, 5.1.2, 5.1.3, 5.1.5, 5.2.1, 5.2.2.1, 5.2.3 आणि 5.2.4 मध्ये चर्चा केल्याप्रमाणे प्रत्येक प्रकरणाच्या आधारावर नियम/ धोरणांमध्ये शिथिलता, पारदर्शकतेचा अभाव आणि निर्णय घेण्यामध्ये आणि प्रशासनामध्ये मनमानी आणली - ज्यामुळे सार्वजनिक तिजोरीचे नुकसान झाले.

2.1.3 जमिनीचे वाटप करताना महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाद्वारे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियम आणि महाराष्ट्र औद्योगिक विकास भूखंड विल्हेवाट नियमनाच्या वैधानिक आदेशाचे पालन केले पाहिजे. एमआयडीसी डीएलआरच्या नियमन 10 नुसार, जमीन वाटपासाठी कोणताही अर्ज प्राप्त झाल्यावर, मुख्य कार्यकारी अधिकारी आवश्यक वाटेल त्याप्रमाणे चौकशी करतील आणि त्यांच्या शिफारशीसह जमीन वाटप समित्यांसमोर ठेवतील आणि जमीन वाटप समित्या एकतर असे अर्ज मंजूर करू शकतात किंवा नाकारू शकतात.

एमआयडीसी डीएलआर जमीन वाटप समित्यांच्या रचना/घटनेबाबत (सदस्य, अध्यक्ष इत्यादि) कोणत्याही तरतुदीचा उल्लेख करत नाही. एमआयडीसी ने धोरण परिपत्रके जारी केली, ज्याद्वारे मुख्य कार्यालय आणि प्रादेशिक कार्यालय स्तरावर जमीन वाटप समित्या स्थापन करण्यात आल्या आणि जमीन वाटप समित्यांची रचना (सदस्य/ अध्यक्ष) निर्धारित केली गेली. अनुक्रमे सह मुख्य कार्यकारी अधिकारी/उप मुख्य कार्यकारी अधिकारी आणि प्रादेशिक अधिकारी यांच्या अध्यक्षतेखालील मुख्य कार्यालय आणि प्रादेशिक कार्यालय स्तरावरील जमीन वाटप समित्यांना वाटप करावयाच्या भूखंडाच्या क्षेत्रावर अवलंबून भूखंड वाटपाचे अधिकार दिले गेले.

अशा प्रकारे, जमीन वाटप समित्यांना प्रचलित धोरणे, प्रकल्पांची व्यवहार्यता, प्रस्तावित गुंतवणूक आणि रोजगार, जमिनीची उपलब्धता इत्यादि विचारात घेऊन उपलब्ध भूखंड वाटप करण्याचे अधिकार देण्यात आले.

लेखापरीक्षणात आढळून आले की जमीन वाटप पाच प्रकरणांमध्ये⁴ औद्योगिक विकास महामंडळाच्या अध्यक्षीय निदेशानुसार जमीन वाटप समित्यांसमोर ठेवण्यात आले, तर पुढे चर्चा केल्याप्रमाणे 100 प्रकरणांमध्ये⁵ मंडळाच्या निदेशानुसार/मान्यतेनुसार वाटप केले. अशाप्रकारे, या 105 प्रकरणांमध्ये जमीन वाटप अध्यक्ष/मंडळाच्या निदेशानुसार/मान्यतेनुसार केल्याने एमआयडीसी डीएलआर च्या नियमन 10 अंतर्गत जमीन वाटप समित्यांना प्रदान केलेल्या निर्धारित कार्यपद्धती आणि अधिकारांचे उल्लंघन झाले.

एमआयडीसी ने सांगितले (डिसेंबर 2021) की;

- कलम 15(a) अन्वये महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला आवश्यक वाटल्यास कोणत्याही क्रियाकलापांच्या कामगिरीसाठी चल आणि अचल अशा दोन्ही प्रकारच्या मालमत्ता संपादित करण्याचा आणि बाळगण्याचा अधिकार असेल आणि महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला योग्य वाटेल अशा अटीवर बाळगलेली कोणत्याही मालमत्ता भाडेपट्ट्यावर, विक्री, देवाणघेवाण किंवा अन्यथा हस्तांतरित करता येईल. कलम 15(k) अन्वये महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला इतर बाबी करण्याचा आणि आवश्यक वाटेल अशी कृती पार पाडण्यासाठी किंवा त्यांच्या कार्याच्या योग्य आचरणासाठी उपयुक्त आणि या कायद्याचा उद्देश अंमलात आणण्याचा अधिकार आहे. थोडक्यात, संचालक मंडळ हे कलम 2(d), कलम (3) आणि कलम (4) नुसार महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ आहे, ज्याला कलम 14 आणि 15 अंतर्गत मालमत्तेचे वाटप करण्यासाठी किंवा कायदानुसार कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी त्याला योग्य वाटेल असे कोणतेही कार्य हाती घेण्याचे पूर्ण अधिकार आहेत. जरी काही अधिकार प्रशासनाला दिलेले असले तरी ते महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला कोणत्याही गुंतवणूकदाराला जमिनीचे वाटप करण्यापासून किंवा कायद्याच्या उद्देशासाठी त्याच्यासमोर ठेवलेल्या बाबींवर निर्णय घेण्यापासून अटकाव करत नाही.

⁴ परिच्छेद 4.2.2 पहा

⁵ परिच्छेद 4.2.1, 4.2.3, 4.2.4, 4.2.5, 5.1.2 आणि 6.4.2 पहा

• महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला सोपविलेले अधिकार (delegated powers) कार्यक्षम आणि पद्धतशीरपणे वापरता यावेत यासाठी धोरणात्मक आराखडा तयार करण्यात आला आहे. तथापि, औद्योगिक परिसंस्था मूलतः जटिल स्वरूपाची असल्यामुळे सर्व परिस्थिती धोरणांमध्ये परावर्तित होऊ शकत नाही, त्यामुळे सानुकूलित (customised) उपायांची आवश्यकता असते. आपल्या राज्यातील व्यवसायाची गती राखण्यासाठी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला एकत्रित विवेकबुद्धीने गुंतवणूकदारांच्या उदयोन्मुख परिस्थितीला सानुकूलित उपायांनी प्रतिसाद देण्याचे कार्य करावे लागेल. हा समतोल निर्माण करण्यासाठी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ स्थानिक गरजा आणि मागण्यांवर आधारित प्राधान्य वाटप/लिलाव धोरण/विस्तार धोरण/मुदतवाढ धोरण इत्यादी धोरणांमध्ये अशा अटी शिथिल करण्यासाठी आणि सर्वसमावेशक विकास राखण्यासाठी वेळोवेळी निर्णय घेते. या सक्रिय निर्णयामुळेच भारतातील औद्योगिक परिस्थितीत राज्य आघाडीवर आहे. वरील चर्चेच्या दृष्टीने मंडळाचा निर्णय पाहणे आणि विचारात घेणे आवश्यक आहे.

महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने पुढे म्हटले (ऑगस्ट 2022) की, धोरणात्मक निर्णय आणि घेतलेले इतर सर्व निर्णय हे महाराष्ट्र राज्यातील औद्योगिक क्षेत्रे आणि उद्योगांची सुव्यवस्थित स्थापना करण्याचे उद्दिष्ट कायम ठेवणाऱ्या त्यांच्या बैठकीतील धोरणानुसार आहेत. सर्व कार्यसूचीवर सखोल चर्चा केल्यानंतर, ठराव सर्वानुमते मंजूर केले जातात, ज्यामुळे पारदर्शकता राखली जाते आणि ज्या क्षेत्रे/परिस्थितीत उद्योगांना समस्या येतात आणि त्या सोडवण्याची गरज आहे, ते मंडळाच्या बैठकीत मांडले जातात. पुढे असे नमूद करण्यात आले की, न्यायालयांनी दिलेले निर्णय हे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला बंधनकारक आहेत आणि भारताच्या सर्वोच्च न्यायालयाने आणि मुंबई उच्च न्यायालयाने महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने घेतलेले धोरणात्मक निर्णय मान्य केले आहेत.

खाली नमूद केलेल्या कारणामुळे उत्तर समर्थनीय नव्हते:

• महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ अधिनियमाच्या कलम 2(d) नुसार, महामंडळ म्हणजे कलम 3 अंतर्गत स्थापन केलेले महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ. कलम 4 मध्ये केवळ सदस्यांची रचना नमूद केली आहे. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियमाच्या कलम 66 नुसार, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचे सर्व सदस्य, अधिकारी आणि सेवक, या अधिनियमाच्या कोणत्याही तरतुदींच्या अनुषंगाने कृती करताना किंवा त्या उद्देशाने कृती करताना लोकसेवक⁶ असल्याचे मानले जातील. अशाप्रकारे, 'संचालक मंडळ

⁶ भारतीय दंड संहितेच्या कलम 21 च्या अर्थानुसार लोकसेवक.

हे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ आहे' असा व्यवस्थापनाचा युक्तिवाद योग्य नाही कारण त्याचे सदस्य हे लोकसेवक मानले जातात आणि महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ स्वतः नव्हे. हे देखील लक्षात घेणे योग्य आहे की महाराष्ट्र औद्योगिक विकास कायद्याने "मंडळ" या शब्दाची व्याख्या केलेली नाही किंवा महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या सदस्यांचे अधिकारही दिलेले नाहीत.

- महाराष्ट्र औद्योगिक विकास अधिनियम 15 अन्वये महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला देण्यात आलेले अधिकार अधिनियम, नियम/विनियमांत दर्शविलेल्या तरतुदी आणि निर्धारित धोरणांनुसार विचलन/भेदभावाशिवाय काटेकोरपणे वापरणे आवश्यक आहे. प्रचलित परिस्थितीनुसार काही प्रकरणांमध्ये धोरण शिथिल करण्याबाबत महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचा युक्तिवाद भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 14 (कायद्यापुढे समानता) च्या महादेशाविरुद्ध होता. पुढे, विनियमांनी जमीन वाटपाचे निर्णय घेण्याचा अधिकार विशेषतः मुख्य कार्यकारी अधिकारी/जमीन वाटप समित्यांना दिला आहे आणि मंडळाला नाही.

- महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचे निर्णय जे प्रचलित धोरणे/वैधानिक तरतुदींपासून विचलित होते आणि त्यामुळे वर नमूद केल्याप्रमाणे लेखापरीक्षणाच्या दरम्यान पारदर्शकतेचा अभाव दिसून आला. अशा प्रकारे महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचे निर्णय धोरणानुसार आणि पारदर्शक असल्याचा महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचा युक्तिवाद वस्तुतः चुकीचा होता.

- या संदर्भात, भारताचे सर्वोच्च न्यायालय आणि उच्च न्यायालयांनी विविध निर्णयांद्वारे राज्य/वैधानिक प्राधिकरण, जसे, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ तसेच मंडळाद्वारे सार्वजनिक मालमत्ता निकालात काढण्याच्या अधिकाराचा वापर करण्यासाठीची तत्त्वे मांडलेली आहेत. अशा प्रकारे, न्यायालयाने विविध निर्णय कायम ठेवण्याबाबत महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचा युक्तिवाद देखील वस्तुतः चुकीचा होता. या संदर्भातील काही संबंधित न्यायालयीन निर्णयांची चर्चा खाली केली आहे:

➤ महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाद्वारे भूखंड वाटपाच्या दोन प्रकरणांमध्ये मुंबई उच्च न्यायालयाने निर्णय दिला (फेब्रुवारी 2014⁷/जून 2016⁸) की महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाची प्रचलित धोरणे/कार्यपद्धतीचे

⁷ रिअल टीम सिस्टीम्स प्रायव्हेट लिमिटेड विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य (चिकलठाणा औद्योगिक क्षेत्र).

⁸ सोमनाथ गंगाधर कराळे विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य (नागपूर-अहमदनगर औद्योगिक क्षेत्र).

उल्लंघन करून केलेले वाटप अवैध/बेकायदेशीर होते. मुंबई उच्च न्यायालयाने व्यवस्थापनाचे मत डावलून मंडळाच्या निर्णयाची गंभीर दखल घेताना (फेब्रुवारी 2014) असे निरीक्षण नोंदवले होते की महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने आपल्या धोरणांचे आणि जारी केलेल्या अंमलात असणाऱ्या परिपत्रकांचे काटेकोरपणे पालन केले पाहिजे त्याचप्रमाणे भारतीय राज्यघटनेच्या कलम 14 च्या अधिकारांचे देखील पालन केले पाहिजे आणि निष्पक्ष, वाजवी आणि मनमानी आणि भेदभाव न करता कार्य केले पाहिजे.

➤ यापूर्वी, दुसऱ्या प्रकरणात⁹ मुंबई उच्च न्यायालयाने (फेब्रुवारी 2010) एक आदेश मंजूर केला होता ज्यामध्ये जमीन वाटपाशी संबंधित महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाचा निर्णय/ठराव रद्द करण्यात आला होता आणि तो मनमानी, अवास्तव आणि नैसर्गिक न्याय तत्वांच्या आणि निष्पक्ष व्यवहाराच्या विरुद्ध असल्याच्या कारणास्तव बाजूला ठेवला होता. पुढे असे निदर्शनास आले की, राज्याचे साधन असल्याने, त्याच्या कृतींची पारख निष्पक्ष, प्रामाणिक आणि निःपक्षपाती असण्याच्या निकषांवर केला गेला पाहिजे.

शिफारस क्रमांक 2: महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ जमीन वाटप आणि शुल्काच्या वसुलीसाठी नियमांची आणि निश्चित केलेल्या धोरणांची काटेकोर अंमलबजावणी सुनिश्चित करू शकते.

2.2 नियोजन

महाराष्ट्र शासनाने राज्य औद्योगिक धोरण (SIP), 2013 तयार केले होते, जे मार्च 2019 पर्यंतच्या कालावधीसाठी वैध होते. त्यानंतर, महाराष्ट्र शासनाद्वारे नवीन राज्य औद्योगिक धोरण, 2019 घोषित करण्यात आले (मार्च 2019), जे पाच वर्षांच्या कालावधीसाठी वैध होते (एप्रिल 2019 ते मार्च 2024).

राज्याच्या औद्योगिक धोरणांच्या उपलब्धीशी परस्परसंबंध/देखरेख करण्यासाठी प्रणालीचा अभाव

2.2.1 राज्य औद्योगिक धोरण, 2013 मध्ये इतर गोष्टींबरोबर राज्याच्या कमी विकसित प्रदेशांना मुख्य प्रवाहातील औद्योगिक विकासाच्या बरोबरीत आणण्यासाठी, रोजगार सधन उद्योगांना प्रोत्साहन देण्यासाठी पुढाकार, औद्योगिक विकासासाठी जमिनीचा इष्टतम वापर आणि औद्योगिक पायाभूत सुविधांचे बळकटीकरण इत्यादींवर अधिक लक्ष केंद्रित केले आहे, राज्य

⁹ पटणी कॉम्प्युटर्स सिस्टिम्स लिमिटेड विरुद्ध महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ

औद्योगिक धोरण, 2013 अंतर्गत उत्पादन क्षेत्राची वाढ, रोजगार निर्मिती आणि राज्यातील गुंतवणूक यासाठी विशिष्ट उद्दिष्टे¹⁰ निश्चित करण्यात आली होती. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाला अतिरिक्त जमीन संपादित करण्यासाठी प्रयत्न करण्याचे निर्देश देण्यात आले होते, जेथे विद्यमान औद्योगिक क्षेत्रांमध्ये 75 टक्के भूखंडांचे वाटप करण्यात आले आहे. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने राज्याच्या औद्योगिक धोरणात निश्चित केलेल्या उद्दिष्टांच्या पूर्ततेसाठी कोणताही कार्यक्रम/योजना तयार केली नाही किंवा प्रगतीचे निरीक्षण/अहवाल देण्यासाठी आणि ओळखल्या गेलेल्या केंद्रित क्षेत्रांमधील तफावतीचे पुनरावलोकन करण्यासाठी कोणतीही प्रणाली तयार केली नाही असे लेखापरीक्षणात आढळून आले.

राज्य औद्योगिक धोरण, 2019 मध्ये महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या संदर्भात अंमलबजावणीसाठी खाली दर्शविल्याप्रमाणे 12 मुद्दे नमूद केले आहेत:

विशेष हेतु वाहन अंतर्गत सूक्ष्म आणि लघु उद्योगांसाठी फ्लॅटेड गालाची स्थापना करण्यास प्रोत्साहन देणे;	आगामी भविष्यकालीन उद्योग 4.0 आणि हाय-टेक प्रकल्प जसे की एअर टॅक्सी, ड्रोन, चालकविरहित वाहने इत्यादींचा विचार करून आवश्यक औद्योगिक पायाभूत सुविधांचे नियोजन केले जाईल;	₹ 10 लाख कोटी रुपयांची गुंतवणूक सुलभ करण्यासाठी भविष्यातील औद्योगिक जमिनीची गरज लक्षात घेऊन मागणीच्या मूल्यांकनावर आधारित राज्यभर लॅंडबँकेची निर्मिती करणे;	एमआयडीसीला नियोजित विकासासाठी आवश्यक असल्यास राज्य सरकार किंवा राज्य सरकारी संस्थेच्या मालकीची जमीन विनामूल्य उपलब्ध करून दिली जाईल;
राज्यात गोदाम आणि लॉजिस्टिक सुविधांच्या विकासासाठी किमान 500 एकर औद्योगिक क्षेत्र राखीव ठेवावे	राज्यात योग्य ठिकाणी (औरंगाबाद, नागपूर, नाशिक आणि पुणे यांसह इतर) समर्पित जैवतंत्रज्ञान पार्क उभारणे;	नवीन एमआयडीसी औद्योगिक वसाहतीमध्ये 20 टक्के क्षेत्र लघु आणि मध्यम उद्योगांसाठी (एमएस एमई) आरक्षित केले जाईल ज्यामध्ये अनुसूचित जाती/जमाती प्रवर्गातील उद्योजक, माजी सैनिक, महिला आणि महिला बचत गटांच्या औद्योगिक घटकांसाठी आरक्षण असेल, ज्यासाठी एमआयडीसीच्या जमीन वाटप नियमांमध्ये बदल केले जातील;	राज्यात योग्य ठिकाणी अत्याधुनिक कला प्रदर्शन व अधिवेशन केंद्र विकसित करणे;
सतत 5 वर्षांपेक्षा जास्त कालावधीसाठी बंद असलेल्या आणि महाराष्ट्र औद्योगिक विकास	वॉक टू वर्क संकल्पनेला चालना देण्यासाठी आणि शहराची गर्दी कमी करण्यासाठी	शहरी स्थानिक संस्था क्षेत्र वगळता, एमआयडीसीला विशेष नियोजन प्राधिकरण म्हणून घोषित केले जाईल (केवळ	लघु आणि मध्यम उद्योगांवर लक्ष केंद्रित करून या खाजगी औद्योगिक

¹⁰ उत्पादन क्षेत्राचा वार्षिक 12-13 टक्के वाढीचा दर आणि राज्याच्या सकल देशांतर्गत उत्पादनाचा 28 टक्के हिस्सा गाठणे, दोन दशलक्ष लोकांसाठी नवीन रोजगार निर्माण करणे आणि ₹ 5 लाख कोटींची गुंतवणूक आकर्षित करणे.

महामंडळ क्षेत्रातील किमान 20,000 चौमी संलग्न जमीन असलेल्या युनिट्ससाठी औद्योगिक क्लस्टर उभारण्यासाठी अशी जमीन विकसित करण्यासाठी परवानगी दिली जाईल;	राज्यात उपग्रह कार्यालये विकसित केली जातील ज्यासाठी एमआयडीसी हे नियोजन प्राधिकरण असेल;	परवानगीच्या उद्देशाने आणि अशा भागात एमआयडीसी द्वारे कोणत्याही पायाभूत सुविधा पुरवल्या जाणार नाहीत) 10 एकरपेक्षा जास्त क्षेत्रफळाच्या औद्योगिक जमीनीसाठी एकल विकासक असलेल्या अनेक औद्योगिक युनिट्ससाठी 10 एकर आणि भारत सरकार आणि राज्य सरकारच्या योजनांतर्गत मंजूर झालेल्या सर्व औद्योगिक क्लस्टरसाठी; आणि	वसाहतीसाठी एमआयडीसी हे नियोजन प्राधिकरण असेल;

लेखापरीक्षणात निदर्शनास आले की महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने राज्य औद्योगिक धोरण, 2019 च्या 12 मुद्द्यांपेक्षा फक्त दोन मुद्दे अंमलात आणले होते (ऑगस्ट 2019), जे राज्यातील गोदाम आणि लॉजिस्टिक सुविधांच्या विकासासाठी जमीन आरक्षित करणे आणि सूक्ष्म, लघु आणि मध्यम उद्योजकांसाठी भूखंड आरक्षित करण्याशी संबंधित होते.

महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने त्यांच्या उत्तरात केवळ एका मुद्द्यावर (गोदाम आणि लॉजिस्टिक सुविधांचा विकास) केलेल्या करवाईचे तपशीलवार वर्णन करतांना म्हटले (ऑगस्ट 2022) की, लेखापरीक्षणाचे निरीक्षण नोंदवले गेले आहे आणि धोरण तयार करण्यास योग्य निर्णय घेण्यासाठी योग्य तयारीसाठी योग्य प्रस्ताव मंडळासमोर सादर केला जाईल.

परिप्रेक्ष्य योजनेची अनुपस्थिती

2.2.2 महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ नियमावलीत राज्य योजनेच्या पंचवार्षिक योजना कालावधीचा अंतर्भाव करणारी परिप्रेक्ष्य योजना तयार करण्याची तरतूद होती. तसेच राज्याच्या विकसनशील भागांमधील विविध ठिकाणांच्या संभाव्य क्षमतेवर अवलंबून विविध ठिकाणी जमिनीचे अधिग्रहण आणि विकास करण्यासाठी वार्षिक योजना तयार करावयाची होती. महाराष्ट्र शासनाने घोषित केलेल्या (मार्च 2019) राज्य औद्योगिक धोरण, 2019 मध्ये अशीही तरतूद केली आहे की औद्योगिक पायाभूत सुविधा विकसित करण्यासाठी महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळ ही समर्पित एजन्सी म्हणून कायम असेल. तसेच, पुढील पाच ते दहा वर्षांत ती नवीन औद्योगिक वसाहतीचे नियोजन आणि विकास करेल आणि संपूर्ण राज्यात पद्धतशीर आणि प्रादेशिक संतुलित औद्योगिक विकासाला चालना देण्यासाठी परिप्रेक्ष्य योजना तयार करेल, ज्यामध्ये या क्षेत्रांमध्ये हरित औद्योगिकीकरणाला चालना देण्याच्या दृष्टीने पुढाकार घेणे समाविष्ट आहे.

लेखापरीक्षणात असे निदर्शनास आले की लेखापरीक्षण कालावधी दरम्यान, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने भूसंपादन, विकास आणि वाटप क्रियाकलाप आणि औद्योगिक क्षेत्रांमध्ये पायाभूत सुविधांमध्ये सुधार करण्यासाठी साध्य करावयाच्या भौतिक उद्दिष्टांचा तपशील असलेली परिप्रेक्ष्य योजना तयार केली नाही. अशा प्रकारे, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने भूसंपादन आणि औद्योगिक विकास उपक्रम पद्धतशीर आणि सर्वसमावेशक योजनेतून उदयास आले नाहीत. कोणत्याही भौतिक उद्दिष्टांच्या अनुपस्थितीत, महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाच्या कामगिरीचे मूल्यांकन करण्यासाठी कोणतेही मापदंड नव्हते.

महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने म्हटले (डिसेंबर 2021) की ते राज्यभर पद्धतशीर आणि प्रादेशिकदृष्ट्या संतुलित औद्योगिक विकासासाठी एक परिप्रेक्ष्य पंचवार्षिक योजना तयार करण्याच्या प्रक्रियेत आहे.

शिफारस क्रमांक 3: महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळाने साध्य करावयाच्या भौतिक उद्दिष्टांचे प्रमाण ठरवून राज्य औद्योगिक धोरणानुसार परिप्रेक्ष्य योजना आणि वार्षिक योजना तयार करावी.

